

J A A R V E R S L A G 2 0 1 4

STICHTING HET NATIONALE PARK
DE HOGE VELUWE

4 Voorwoord

Een schat aan erfgoed

7 Van de directie

Interview met directeur, bestuurder
 Seger van Voorst tot Voorst
 'We staan voor belangrijke stappen'

12 Overzicht 2014

Het jaar in vogelvlucht

19 Monumenten

46 De cijfers over 2014

46 Bezoekersaantallen

46 Exploitatierkening

47 Balans

48 Toelichting bij de cijfers

49 Bijlagen

49 Managementteam

49 Raad van Toezicht

49 Raad van Advies

49 Adviescommissie Natuurbeheer

49 Hoge Veluwe Fonds

50 Colofon

Een schat aan erfgoed

Een wandeling in de natuur is –in het ideale geval– een tijdloze ervaring. Landschappen veranderen traag. Het ritme van de seizoenen en de kringlopen van de natuur herstellen zich oneindig. Als we opgaan in de natuur lijken we de eeuwigheid aan te kunnen raken.

Dat gaat zeker op voor de natuur van Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Hier is een landschap behouden dat door de stichters is bedoeld als onderdeel van een tijdloze totaalervaring. De ervaring van de eenheid van natuur, kunst en architectuur.

In dit jaarverslag richten we ons op één onderdeel van die eenheid: de monumenten. De historische gebouwen en de bijzondere kunstwerken die we overal in het Park tegenkomen. Het in 2014 grondig gerestaureerde Jachthuis Sint Hubertus staat daarbij als ‘kroonjuweel’ vanzelfsprekend centraal.

Maar Het Nationale Park De Hoge Veluwe heeft meer te bieden. Het monumentale standbeeld van Generaal De Wet op de weidse vlakte van het Otterlose Zand bijvoorbeeld, of de President Steijnbank bij het Kröller-Müller Museum.

En niet in de laatste plaats het Kröller-Müller Museum zelf, een museum met een wereldvermaarde schilderijencollectie en een voor ons land unieke beeldentuin.

De meeste gebouwen en monumenten in het Park stammen uit de tijd van het echtpaar Kröller-Müller. Op verrassende plekken in het landschap vinden we sporen van het welgestelde echtpaar. Een mooi vormgegeven grafmonumentje voor een hondje. Een oriëntatietafel met een kunstwerk van Mendes da Costa. Een sculptuur van een stenen hert van Rädercker... Het zijn monumenten en kunstwerken met een historisch verhaal, onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van het Park.

Het landschap mag eeuwig zijn, de monumenten zijn dat niet. Ze vragen, zoals alles dat door mensenhanden is gemaakt, zorg en onderhoud om in conditie te blijven. Daar zijn dag in dag uit veel mensen mee bezig. Medewerkers van het Park en vrijwilligers van de Vereniging Vrienden van De Hoge Veluwe, maar ook professionals van andere instellingen en organisaties. Die zijn vaak zeer betrokken bij het beheer van het erfgoed van Het Nationale Park De Hoge Veluwe.

In dit jaarverslag leren we een aantal van die mensen kennen. Mensen die werken aan – en soms wonen in – de monumenten van het Park. We hopen dat u er enthousiast van wordt, en dat u zelf binnenkort weer uw kennismaking met de tastbare geschiedenis van het Park zult hernieuwen!

'We staan voor belangrijke stappen'

"De vele monumenten, gebouwen en kunstwerken zijn de kroonjuwelen van ons Park" zegt Seger van Voorst tot Voorst. "De combinatie van objecten van gerenommeerde beeldkunstenaars en architecten met topnatuur maakt Het Nationale Park De Hoge Veluwe tot een unieke plek in Europa."

Seger van Voorst tot Voorst

Directeur/bestuurder van Het Nationale Park De Hoge Veluwe

Van Voorst tot Voorst vertelt over het thema van dit jaarverslag, monumenten: "We worden als natuurpark vooral geassocieerd met natuur. Met mooie landschappen, met bos en hei, zandverstuivingen en wild. Dat is een bijna vanzelfsprekend gegeven, en dat is ook iets waar we erg trots op zijn. Maar wat ons als natuurpark onderscheidt van andere landschappen in Nederland is de verbinding met de geschiedenis. Met cultuur. De aanwezigheid van bijzondere monumenten met een verhaal maakt dat zichtbaar. We hebben als organisatie veel van dergelijke schatten in ons beheer. Van een 'Gesamt-kunstwerk' zoals Jachthuis Sint Hubertus tot kleine kunstaccenten – beelden, gebouwen – ingebed in het weidse landschap. We willen die schatten graag laten zien aan het brede publiek. Topkunst midden

in de natuur, dat is een unieke en voor veel mensen aantrekkelijke combinatie."

Meer bezoekers

En die mensen weten het Park te vinden. Ongeveer 580.000 betalende bezoekers passeerden in 2014 de toegangspoorten. Dat is zo'n 65.000 bezoekers méér dan het jaar ervoor. Die stijging heeft drie oorzaken, volgens Van Voorst tot Voorst: "We hebben veel mooi weer gehad. Vooral in de weekenden. Er is een rechtstreeks verband tussen het weer en het bezoekersaantal. De tweede oorzaak is de grote Seurat-tentoonstelling in het Kröller-Müller Museum, onze gewaardeerde partner. Daar zijn ook veel Belgische en Duitse bezoekers naar toe gekomen. De derde oorzaak is het verhoogde aantal activiteiten en evenementen die we in Het Nationale Park De Hoge Veluwe organiseren, vooral in de weekenden. Streekmarkten, kinderactiviteiten, speurtochten, muzikuitvoeringen, safari's met de

boswachter, lezingen, wandelevenementen, sportieve evenementen... In 2014 hebben we in totaal 52 van dit soort activiteiten gehad. Ieder weekend één. Dat wordt gewaardeerd, de mensen zijn daar ook steeds beter van op de hoogte. In 2015 gaan we het aantal evenementen verdubbelen, naar 104. Twee per weekend. Ik benadruk dat het onze lijn is om evenementen te kiezen die aansluiten bij de sfeer en het karakter van ons Park. Natuur en landschap, kunst en architectuur en historische verhalen. De stijgende bezoekersaantallen laten zien dat daar een markt voor is. We zijn enorm blij met die stijging, het laat zien dat we op de goede weg zijn, dat we de juiste keuzes maken. En daarbij zijn de inkomsten van de betalende bezoeker van levensbelang voor de exploitatie van het Park. Zonder betalende bezoeker geen Hoge Veluwe, zo eenvoudig ligt het.”

Brand!

Het was dan ook extra wrang dat uitgerekend bij de opening van het buitenseizoen, het traditioneel drukbezochte Paasweekend, een grote brand in het Park uitbrak. Het Park moest worden gesloten en bezoekers werden geëvacueerd. Van Voorst tot Voorst: “Erg vervelend. Het is de derde brand die ik in mijn elf jaar als directeur meemaakte. De brand

brak uit in het oosten van het Park, ik werd direct telefonisch op de hoogte gesteld. Het leek mee te vallen, maar de wind wakkerde aan en zorgde dat de brand oncontroleerbaar dreigde te worden. Dat is niet gebeurd, en dat is te danken aan de inzet van wel duizend hulpverleners in het terrein. Brandweer, hulpdiensten, Defensie, boeren uit de omgeving, eigen mensen... Werkelijk een grote pluim en niets dan lof voor de mensen die op die dag hebben meegeholpen. Hartverwarmend, al is de aanleiding natuurlijk onaangenaam. We hebben voor calamiteiten als deze crisisplannen klaarliggen, die zijn meteen uit de kast getrokken, maar onze mensen hebben vooral hun gezond verstand gebruikt. De samenwerking met de Veiligheidsregio, met het Kröller-Müller Museum en met de hulpdiensten is uitstekend verlopen. Er zijn altijd kleine puntjes die beter kunnen en in de hitte van het moment kan er wel eens iets misgaan, zoals een bluswagen die in vlammen opging, maar over het algemeen: petje af voor het Bedrijfshulpverleningsteam en de hulpdiensten.”

Minder struinen

De natuur ondervindt weinig blijvende schade van een brand als deze. Veel dieren konden vluchten en de vegetatie herstelt zich snel. Alleen kleine kruipende dieren als slangen en hagedissen en veel prille vogelnesten zijn het slachtoffer geworden. Ook een aantal karakteristieke grove dennen ging verloren. Het herstel van de natuur kan op verschillende manieren gevolgd worden, via de media, maar ook gewoon door het veld in te lopen. Dat 'struinen' wordt na de bronst van 2015 beperkt, vertelt Van Voorst tot Voorst: "We gaan de mogelijkheid om op eigen houtje van de paden af te dwalen inperken. Struinen is vanaf eind 2015 alleen nog toegestaan onder begeleiding van een gids of een boswachter. Dat is heel jammer, maar we zien geen andere mogelijkheid om verstoring van het wild – die helaas steeds vaker door een groeiende groep bezoekers wordt veroorzaakt – te voorkomen. Als compensatie leggen we extra fiets- en wandelpaden aan, en we maken de voorheen afgesloten wildrustgebieden weer toegankelijk voor het publiek. De Hoge Veluwe blijft een natuurpark met een uitzonderlijk fijnmazig net aan wandelpaden, fietspaden en wegen. Door het struinen tegen te gaan zal het wild natuurlijker gedrag gaan vertonen. De wildzichtbaarheid wordt op deze manier nog hoger, maar: alleen vanaf de paden. Daar gaan we goed op toezien."

Boa-overleg

Dat toezicht valt onder de taken van de jachtopzichters van Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Een vijftal daarvan is 'buitengewoon opsporingsambtenaar' (BOA) en heeft speciale bevoegdheden. Ze dragen dienstwapens en mogen bijvoorbeeld verbaliseren. Er zijn in Nederland ongeveer 30.000 BOA's, ongeveer 275 daarvan zijn 'groene' BOA's, deels in dienst van particuliere landgoedeigenaren. Het Nationale Park De Hoge Veluwe maakt zich samen met andere werkgevers al jaren sterk voor de positie en bevoegdheden van de BOA's in particuliere dienst. Van Voorst tot Voorst: "We hebben in 2014 bezoek gehad van oud-minister Opstelten (Veiligheid en Justitie) en staatssecretaris Dijkzwa (Economische Zaken) om te praten over de taken van de BOA's en de samenwerking met de politie. Het is goed om te zien dat de landelijke politiek nu in gesprek is met de werkgevers van deze BOA's. Het onderwerp staat nu eindelijk op de Haagse agenda."

Lobbywerk

Ook op andere vlakken maakt de directie van het Park zich sterk voor overleg met lokaal, landelijk en Europees bestuur. Van Voorst tot Voorst: "We zijn een onafhankelijke organisatie met een duidelijke positie in het maatschappelijke veld. We zijn één

van de grotere particuliere natuurgebieden in Nederland, een positie die voortdurend bevochten moet worden. Het onder de aandacht brengen van onze belangen hoort daarbij. We zijn een naar buiten gerichte, open organisatie met een enorm netwerk. Een belangrijk deel van mijn functie is het onderhouden van de contacten in dat netwerk en het naar buiten brengen van onze mening en positie op het vlak van wet- en regelgeving. Onze stelling is duidelijk: we zijn tegen nog meer regeltjes. Waar we om vragen is het vertrouwen van overheden dat particuliere beheerders van natuurterreinen hun werk verstaan en met goed rentmeesterschap hun beheer voeren. Het is een stelling die we in de discussie rond het wetsvoorstel, om te komen tot een nieuwe Wet natuurbescherming, ook duidelijk kenbaar maakten. Minder regulering, meer vertrouwen in de praktijk. We zien veel van de voorgestelde regels als een inperking van ons privaatrecht. Een mening die overigens door veel particuliere grondbezitters wordt gedeeld." Er gaat veel tijd zitten in dergelijk lobbywerk. Seger van Voorst tot Voorst wijst uit het raam: "Het komt voor dat ik dagen niet in het veld kom. Veel van mijn werk voor het Park ligt buiten het Park. Als ik hier vijf dagen per week op mijn stoel zit, is dat niet goed voor de organisatie."

Grote uitdagingen

Veel tijd wordt besteed aan fondsenwerving. Van Voorst tot Voorst: "We hebben daar in 2014 een fondsenwerver voor aangenomen. In 2013 hebben we het Hoge Veluwe Fonds opgezet om gestructureerd fondsen te werven. We hebben grote ambities op het gebied van vernieuwing van het Centrumgebied, vernieuwingen die absoluut noodzakelijk zijn om aantrekkelijk te blijven op de markt van dagrecreatie. In 2014 is het definitief ontwerp voor een nieuw multifunctioneel centrumgebouw gereed gekomen. Wij noemen dat 'het Landhuis'. Het realiseren van die plannen vraagt om veel geld, geld dat we moeten vinden bij sponsors en donateurs. We zijn ontzettend blij dat we een stijging zien in het aantal betalende bezoekers, dat zorgt voor een stevige basis bij onze exploitatie, maar we moeten ook andere geldbronnen aanboren om onze ambities waar te kunnen maken. Mijn werk hier is nog lang niet gedaan. We zijn met hele spannende dingen bezig, en staan voor een aantal grote en belangrijke stappen. Voor mij persoonlijk als directeur/bestuurder is dat weer een enorme uitdaging. Het is werk dat ik met heel veel plezier doe. En daarbij, om te mogen werken op een plek als dit..." Van Voorst tot Voorst kijkt uit het raam: "Ik kom werkelijk iedere dag fluitend op mijn werk!"

Het jaar in vogelvlucht

Januari 2014

In 2014 begint De Hoge Veluwe met een vernieuwd programma van kinderactiviteiten. Het Park gaat minimaal drie maal per maand een activiteit organiseren speciaal gericht op kinderen en jongeren. Poppenkast, speurtochten, avontuurlijke wandelingen, kindertheater en voorleesbijekomsten zijn een kleine greep uit het aanbod. Er is veel vraag naar bij de bezoekers en kinderactiviteiten worden altijd goed bezocht.

Ook de jaarlijkse 'winterlezingen' worden in 2014 weer goed bezocht. Vooral de middagen met Herman Pleij en Govert Schilling trekken veel mensen, ongeveer 250 bezoekers per lezing.

Februari 2014

Het Park heeft een bijzondere relatie met energiebedrijf Essent.

Essent schenkt deze maand ongeveer 120 gereedschapskistjes aan het Park. Die komen goed van pas bij de onderhoudsklus- sen die onze eigen medewerkers en de ongeveer 300 vrijwilligers in het veld uitvoeren.

Deze maand wordt een optreden van 'Rockstone Sessions Life' gehouden. Rockstone Sessions is een muzieklabel dat op bijzondere locaties akoestische optredens van singer-songwriters verzorgt. Het optreden vond plaats in een Zweedse tent bij een kampvuur.

Maart 2014

Het Park doneert jaarlijks een aantal afgeschreven Witte Fietsen aan een instelling in het buitenland. Dit jaar worden 240 Witte Fietsen geschonken aan een natuurpark op de Galapagos- eilanden, het Parque Nacional Galápagos. De Witte Fietsen krijgen eerst een opknapbeurt en worden gratis vervoerd door

onze nationale vliegmaatschappij. KLM en De Hoge Veluwe leveren op deze manier een bijdrage aan het duurzaam beheer van de natuur op de Galapagoseilanden. Er is een historische band tussen het Park en de KLM. Anton Kröller was één van de eerste geldschie- ters van de luchtvaartmaatschap- pij en in 2008 werd de eerste Boeing 777-300 ER door de KLM naar Het Nationale Park De Hoge Veluwe vernoemd.

In het Park zijn het hele jaar door veel natuurfotografen actief, professioneel maar ook veel liefheb- bers en 'professionele amateurs'. Tijdens een speciale buitenexposi- tie op grote canvas doeken was deze maand veel van dit fotowerk te zien. Aan de expositie was een fotowedstrijd verbonden, de eer- ste prijs ging naar een foto van een zandverstuiving bij De Pollen, gemaakt door Emiel Sloot.

April 2014

Op Eerste Paasdag woedt er een

← Tweede Paasdag: eieren zoeken!

J A A R V E R S L A G 2 0 1 4

grote brand in Het Nationale Park De Hoge Veluwe. De brand begint 's ochtends vroeg op het Deelense Veld langs de Delenseweg en breidt zich door de straffe wind snel naar het zuid-oosten uit. Uiteindelijk verbrandt 350 hectare hei- en grasland. De calamiteitenplannen werken goed, het Park wordt gesloten en de bezoekers worden geëvacueerd. Ook het Kröller-Müller Museum gaat dicht, een deel van de wereldberoemde kunstcollectie wordt in veiligheid gebracht. Vroeg in de avond wordt het sein 'brand meester' gegeven. De brand en de evacuatie krijgen veel aandacht in de pers. Het Paasweekend, begin van het seizoen, is een van de topweekenden van het Park. Het geschatte verlies aan inkomsten wordt geraamd op ongeveer 63.500 euro. De natuur in het getroffen gebied herstelt zich gelukkig snel. Op 6 april trekt de 'Natuurdag' veel bezoekers. Er is een ten-

toonstelling van jachttrofeeën en er zijn lezingen over het fauna-beheer op De Hoge Veluwe. Het is dit weekend ook Museum-weekend, in samenwerking met het Kröller-Müller Museum worden lezingen en kinderactiviteiten georganiseerd.

Net als vorig jaar wordt er op Tweede Paasdag een paashaas op een Witte Fiets gesignaleerd in het Park: hij verstopt 500 gekleurde eieren in het veld. Er zijn leuke prijzen voor de vindsters van het gouden, zilveren en bronzen paasei.

Eind april wordt de veertigste verjaardag van het 'witte fietsenplan' gevierd. De geestelijk vader van het idee, Luud Schimmelpennink, is aanwezig en houdt een presentatie over de jaren zestig en het Provo-plan voor gratis fietsvervoer in Amsterdam. Het Nationale Park De Hoge Veluwe is de enige plek in Nederland waar de Witte Fiets echt van de grond is gekomen. Er zijn in-

middels zo'n 1.800 Witte Fietsen in het Park. Een tochtje op de fiets vormt één van de grote attracties voor veel (buitenlandse) bezoekers. Er is een uitgebreid programma rond de veertigste verjaardag opgezet, waaronder een veiling van beschilderde Witte Fietsen voor het goede doel.

Mei 2014

De activiteitenagenda van Het Nationale Park De Hoge Veluwe heeft een paar traditionele topers, waaronder het dauwtrappen met Hemelvaart en het Vroege Vogelconcert in het vrije veld. Daaraan is nu het Fête de Nature toegevoegd. Tijdens dit uit Frankrijk overgewaaid kleinschalige festival kunnen bezoekers op een speelse en kunstzinnige manier kennismaken met natuur en natuurbeheer. Het herstel van de natuur na de brand met Pasen wordt op ver-

schillende manieren gevolgd. De brand biedt de mogelijkheid om wetenschappelijk onderzoek te doen naar herstel van biodiversiteit. Ook het brede publiek kan het herstel volgen, onder meer via uitzendingen van het populaire programma Vroege Vogels. Een onverwachte 'bijvangst' van de brand zijn de resten van een motor van een V1. De motor van deze door de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog gebruikte 'vliegende bom' stak in het afgebrande veld deels uit de grond. De motor is geschonken aan Museum Vliegbasis Deelen. Op veel plaatsen in Het Nationale Park De Hoge Veluwe zijn in het landschap de sporen van de Duitse aanwezigheid op 'Fliegerhorst Deelen' terug te vinden.

Juni 2014

Op 15 juni vieren de jachthornblazers 'De Overlopers' tijdens een groot blazersfestival hun 40-jarig jubileum in Het Nationale

Park De Hoge Veluwe. Bij deze gelegenheid wordt een CD ten doop gehouden waarop leden van popgroep Normaal samen spelen met De Overlopers. Deze maand is er op het Park overleg over het werk van Buitengewone opsporingsambtenaren (BOA's) in particuliere natuurgebieden. Werkgevers van 'groene BOA's' praten met oud-minister Opstelten (Veiligheid en Justitie) en staatssecretaris Dijkzema (Economische Zaken) over de samenwerking met politie en OM. De BOA's verrichten belangrijk werk en de staatssecretaris zegt toe vanaf 2015 jaarlijks 100.000 euro bij te dragen aan de opleiding van nieuwe BOA's. In het land werken ongeveer 275 groene BOA's, bij De Hoge Veluwe werken er vijf. Ze zorgen onder meer voor toezicht en de veiligheid van onze bezoekers.

Juli 2014

Verscheidende publieksactiviteiten trekken in juli veel bezoekers. De maandelijkse streekmarkt op het Marchantplein wordt goed bezocht en ook de safari's en wandeltochten zijn populair. In de zomermaanden worden er speciale nachtsafari's en kindersafari's georganiseerd.

Met het oog op het blussen van mogelijke natuurbranden slaat Defensie een waterput in Het Nationale Park De Hoge Veluwe. De put is 78 meter diep, het water kan worden opgepompt vanaf ongeveer 50 meter. Uit de put kan maximaal 4 uur lang 90.000 liter water per uur worden overgepompt in tankwagens. De put ligt op een strategisch punt in het Park, maar is met het blote oog niet te zien.

Augustus 2014

In het centrumgebied van het Park worden deze maand een aantal evenementen gehouden

waaronder het tweede 'Nederlands Open Kampioenschap Buren' en de 'Dag van het Paard'. Beide evenementen trekken zo'n 700 bezoekers.

Op 10 augustus wordt het tienjarig jubileum gevierd van het Suske en Wiske-album 'Verraad op de Veluwe'. Het verhaal speelt zich af op De Hoge Veluwe en het album wordt nog steeds goed verkocht. Het jubileum wordt gevierd met veel kinderactiviteiten, kinderen die verkleed als Suske of Wiske komen hebben op deze dag gratis toegang. De bronst van de edelherten begint dit jaar vroeg. Er worden zo'n 90 bronstexcursies gehouden met in totaal ongeveer 1.700 deelnemers.

September 2014

Het wildbeheer in het Park verloopt in 2014 goed. Jaarlijks wordt vastgesteld hoeveel wild er moet worden bejaagd om te komen tot een evenwichtige populatie voor het Park. De afschot-

quota die in het Park worden gehaald liggen ook in 2014 boven het gemiddelde van de Veluwe. Het verminderen van de populatie wilde zwijnen verloopt lastig vanwege een tijdelijk jachtverbod in verband met de vogelgriep.

Oktober 2014

De tiende Wandeldag op De Hoge Veluwe wordt goed bezocht. Ongeveer 1.000 mensen lopen één van de routes in het Park. Ook de tiende Hoge Veluveloop is een groot succes. Er staan ongeveer 3.000 hardlopers aan de start, nog eens 3.000 mensen komen kijken. Beide evenementen maken onderdeel uit van een Beweegweekend op De Hoge Veluwe dat jaarlijks wordt gehouden in oktober. De evenementen genieten ondertussen landelijke bekendheid en worden mogelijk gemaakt door de inzet van veel vrijwilligers van het Park en andere organisaties. Ook de Familie Highland Games

die een weekend later worden gehouden hebben de potentie uit te groeien tot een echte publiekstrekker. Het evenement met veel 'stoere' sportieve activiteiten voor het hele gezin is een spin-off van de Highland Games voor scholen die het Park in het voorjaar organiseert.

November 2014

Op 1 november begint de verbouwing van het Dienstgebouw. Dat staat –niet zichtbaar voor de bezoekers van het Park– ten noorden van Jachthuis Sint Hubertus. Het Dienstgebouw is net als het Jachthuis een ontwerp van H.P. Berlage. In het relatief moderne en sobere gebouw waren personeelswoningen ondergebracht en het werd gebruikt als stalling voor paarden en auto's van het echtpaar Kröller-Müller. Er stond ook een generator die het Jachthuis voorzag van elektriciteit. Het Dienstgebouw wordt als

kantoorruimte gebruikt door Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Bij de verbouwing worden twee verouderde personeelswoningen gerenoveerd en ingericht als kantoorruimte. Een derde personeelswoning wordt ingericht als gastenverblijf voor buitenlandse stagiaires. Het toonaangevende en veelgelezen vakblad 'De Levende Natuur' brengt een special uit over Het Nationale Park De Hoge Veluwe. De aanleiding is de viering van het tachtigjarig bestaan van het Park in 2015. De geschiedenis van het Park, de bedrijfsvoering en de bijzondere natuurwaarde worden in het nummer van veel kanten belicht en er wordt een analyse gegeven van 80 jaar beleid en beheer op flora en fauna.

December 2014

Het totale bezoekersaantal in 2014 komt uit op 581.876. Een flinke stijging ten opzichte van de

516.456 bezoekers in 2013. Het aantal verkochte Beschermerskaarten (jaarkaarten) stijgt naar ruim 15.000 stuks. 341.061 bezoekers komen in 2014 het Bezoekerscentrum binnen, 183.109 daarvan lopen door naar het Museonder. Deze aantallen zijn hoger dan die van vorig jaar. De Parkwinkel sluit het jaar af met een omzet van 373.000 euro. Een stijging van 6% ten opzichte van 2013. De omzet van de Theekoepel komt met 98.000 euro hoger uit dan 2013 (62.000 euro). Iets minder dan 13.700 mensen hebben in 2014 overnacht op de natuurcamping in Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Dat is 8% meer dan verwacht.

Restauratie Jachthuis Sint Hubertus

Roger Paas

Hoofd Klant- en Asset management Rijksvastgoedbedrijf

De restauratie van Jachthuis Sint Hubertus was een complexe klus, zegt Roger Paas van het Rijksvastgoedbedrijf (voorheen de Rijksgebouwendienst). Niet in de laatste plaats omdat er bij het werken aan een monument veel partijen aan tafel zitten. Het Jachthuis is weliswaar in eigendom van het Park, maar het Rijk is als langdurige erfpachtnemer onderhoudsplichtig en ook de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed speelt als beheerder van het interieur een rol.

Een renovatie is niet alleen een kwestie van doen, maar vooral ook een kwestie van praten. Paas was de laatste paar jaar voorzitter van de 'stuurgroep' die de renovatie heeft voorbereid en begeleid. Dat was een relatief 'zware' commissie. Niet zonder reden, vertelt Paas: "Een monument van deze statuur is een ingewikkelde opgave. Je moet niet vergeten, dit gebouw, het interieur en de omgeving, het is een voor Nederland uniek 'Gesamtkunstwerk'. En bovendien is het voor het Park een belangrijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Het is een publiekstrekker. Allemaal argumenten om deze grote onderhoudsbeurt met heel veel aandacht en zeer zorgvuldig voor te bereiden en te begeleiden."

Kousenvoetjes

Ook de techniek van de renovatie zelf was complex. Paas: "Je werkt feitelijk in een museum. Een gebouw als kunstwerk met ontzettend verfijnde en kwetsbare details. Dat vraagt om een totaal andere aanpak dan werken in een regulier gebouw. En daarbij komt dat het gebouw ook nog wordt gebruikt, onder meer door het Rijk voor het onderbrengen van gasten. Dat betekent dat het moet voldoen aan moderne veiligheidseisen en brandeisen. Die combinatie was de grote uitdaging. Het was regulier groot onderhoud, onder meer aan het exterieur, het metselwerk en het dak. Maar het was óók heel delicaat restauratiewerk aan het interieur en de installaties waarbij heel veel specialistische expertise over materialen en kunstwerken kwam kijken. Het was werken op kousenvoetjes."

Kwaliteit

“Ik bezocht het gebouw tijdens de renovatie. Het was werkelijk een enorme bendel! Wat me toen opviel is dat het een gebouw is waarbij werkelijk iedere steen en iedere deur een verhaal en een geschiedenis heeft, afhankelijk met wie je door de ruimtes loopt. Bouwteams, projectteams, zo veel verschillende vakmensen die met het project aan de slag zijn... Het is een gebouw dat doordrenkt is van verhalen en anekdotes. Het is werkelijk smullen om er door te lopen met een specialist! Het is een project waarbij iedereen een bovengemiddelde betrokkenheid heeft gekregen, dat kan ik rustig stellen. Het was ook hartverwarmend om te zien hoeveel kennis er nog aanwezig is bij bouwers en uitvoerders. Daar hadden we in het begin best twijfels over. ‘Kunnen we het nog’ in onze moderne tijd, werken aan een gebouw uit het begin van de vorige eeuw. Jawel hoor, dat kunnen we nog. Het is voor veel jongeren in de uitvoer ook een leerproject geweest, dat was één van de eisen die wij in onze rol als opdrachtgever hadden gesteld bij het selecteren van uitvoerders. Ik ben blij verrast over de kwaliteit die we hebben gevonden.”

Trots

De operatie is uitgevoerd binnen budget en op tijd. Halverwege 2014 was Jachthuis Sint Hubertus weer open voor het publiek. Paas: “Ja, ik kijk wel met enige trots terug op dit werk. Een goede samenwerking, hoge kwaliteit in het resultaat. Voor zo’n klus best een prestatie. We hebben het gehele traject, terugkijkend, als rapportcijfer een dikke acht gegeven. Een gezamenlijk resultaat om trots op te zijn.”

Eetkamer na de renovatie →

Werken in een monument

Hendrik Berlage ontwierp niet alleen de buitenkant, maar ook het interieur van het Jachthuis. Van de meubels tot en met het bestek op tafel. Dat moet met grote zorg worden onderhouden én schoongehouden. Voor dat laatste is Wilma van den Berg verantwoordelijk. Van afstoffen tot het poetsen van het tafelzilver.

Wilma van den Berg

Interieurmedewerker

Wat komt er kijken bij het schoonmaken van zulk waardevol erfgoed?

Wilma vertelt: "Ik mag eigenlijk heel weinig gebruiken. De ramen doe ik met schoon water, de rest met droge doeken. Als ik zeep gebruik is het zachte groene zeep. Soms werk ik met schoonmaakazijn. Geen moderne schoonmaakmiddelen. Eigenlijk maak ik schoon zoals er vroeger werd schoongemaakt. Alleen de poetsdoeken zijn wat moderner. De museale stukken raak ik zo min mogelijk aan.

Als ik de stoelen moet verzetten doen we dat het liefst met zijn tweeën, en dan met doeken in de hand of met handschoentjes aan. In het Jachthuis zit een supermodern stofzuigsysteem. Met één centrale motor en in elke kamer een vaste aansluiting voor de slang. Dat was toen echt heel modern. Maar dat werkt niet meer, ik maak gewoon ouderwets met een elektrische stofzuiger aan een draad schoon. Ze hadden het toen beter voor elkaar dan nu!"

Het Jachthuis werd in 2004 uitgeroepen tot 'fraaiste cultureel erfgoed van Gelderland'. Hoe is het om op zo'n bijzondere plek schoon te maken? Wilma: "Dat is wel apart... Het is vaak heel stil. Ik doe het nu bijna acht jaar, dan leer je het gebouw goed kennen, de geluiden en zo. Als je het al zo lang doet, wordt het ook wel 'gewoon'. Je ziet het niet meer als museum. Het wordt normaal hè? Een favoriete ruimte heb ik niet. De kelders zijn minder leuk om door te gaan. En de zolderkamer, want dan moet ik met mijn stofzuiger de trappen op. Nee, als ik alleen in het Jachthuis ben mag ik niet met de lift! Dat is voor mijn eigen veiligheid, stel je voor dat die blijft steken... Dan komt er na een paar weken een monteur en dan is er niets meer over van Wil!"

Cultuurhistorische waarde

Kees van Esch

Directeur Gelders Genootschap

Jachthuis Sint Hubertus werd in 2004 door het Gelders Genootschap uitgeroepen tot 'fraaiste cultuurhistorisch erfgoed' van Gelderland. Ook nu staat het Jachthuis in de 'top-drie' van mooiste Gelderse monumenten van de directeur van het Genootschap, Kees van Esch.

Het Gelders Genootschap is een onafhankelijk orgaan dat adviseert over ruimtelijke kwaliteit en over cultuurhistorische waarde van erfgoed, landschap en monumenten in Gelderland. Directeur Kees van Esch: "Vroeger was het gebruikelijk dat bij renovaties, herbestemming of verbouwingen de plannen aan het einde van het planproces door onze monumenten- en schoonheidscommissies beoordeeld werden. Met het rode potlood. Dat is natuurlijk al lang niet meer het geval. Wij willen tegenwoordig graag zo vroeg mogelijk met eigenaren en gebruikers van erfgoed om de tafel om samen te kijken naar de plannen en projecten. Maar ook bij nieuwbouwplannen. Dat is ook onze relatie met Het Nationale Park De Hoge Veluwe: aan tafel als partners, als compagnons. Samen op zoek naar

oplossingen en mogelijkheden. We staan uiteindelijk voor hetzelfde doel: de kwaliteit van onze Gelderse landschappen."

Moderne techniek

Het Nationale Park De Hoge Veluwe ligt grotendeels op het grondgebied van de gemeente Ede. Vergunningen voor renovaties en andere bouwactiviteiten in het Park worden dan ook door deze gemeente afgegeven. Het gemeentebestuur vraagt daarbij advies aan hun Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. Daarbij zijn ook deskundigen vanuit het Gelders Genootschap betrokken. Van Esch, die deze commissie in Ede voorziet: "Zo waren we in de afgelopen jaren betrokken bij de renovatie van Jachthuis Sint Hubertus en de verbouwing van het Dienstgebouw. De renovatie van het Jachthuis is schitterend gelukt. Het is mooi om te zien hoe daar de kwaliteit

van het monument in stand is gehouden, onder meer met de toepassing van moderne techniek. Zo worden de vluchtroutes bijvoorbeeld niet aangegeven met detonerende nieuwe bordjes, maar met led-verlichting die verwerkt is in de vloerbedekking. Een techniek uit de vliegtuigindustrie.”

Verhalen

Omgaan met erfgoed kan volgens Van Esch op verschillende manieren. “Je kijkt naar een kwalitatief goede nieuwe bestemming voor een object, of je zoekt naar manieren om interessante objecten in hun huidige functie zo goed mogelijk te behouden. Naar mijn mening besteedt het Park veel aandacht aan hun cultuurhistorische waarden in landschappen en gebouwen. Ook de nieuwe toevoegingen aan het Park, bijvoorbeeld de architectuur van de entreegebouwen of de voorgenomen nieuwbouw in het Centrumgebied, worden aangepakt met veel aandacht voor architectonische kwaliteit. Dat is ook niet vreemd, hoge cultuurhistorische en culturele (ook architectonische) waarden zijn belangrijke argumenten voor bezoekers om naar het Park te komen. Het Park heeft een identiteit hoog te houden, en die identiteit wordt in belangrijke mate bepaald door de verhalen die ook in de gebouwen en landschappen verteld worden. Het landschap en de monumenten zijn de dragers van die verhalen.”

← Een moderne toets in Jachthuis Sint Hubertus: de vluchtroute wordt aangegeven met led-verlichting

J A A R V E R S L A G 2 0 1 4

Diogenes

Het verhaal van Het Nationale Park De Hoge Veluwe houdt niet op bij de dood van de stichters van het oorspronkelijke landgoed. Ook de recente geschiedenis heeft sporen in het Park achtergelaten. Van Esch vertelt een persoonlijk verhaal: "Ik bezocht ooit met mijn vader musea en gedenkplaatsen van de Tweede Wereldoorlog in Normandië. Daar is een grote toeristische industrie rond dat onderwerp ontstaan. Later heb ik hem de bunker Diogenes en 'Fliegerhorst Deelen', het Duitse vliegveld vlak in de buurt van het Park, laten zien. Daar wist hij niets van. Hij was verbaasd dat er zoveel geschiedenis zo dicht in de buurt te vinden was. Ook die laag van de geschiedenis zou meer dan nu het geval is aan het verhaal van het Park toegevoegd kunnen worden."

Trots

Kees van Esch sluit af: "Het Nationale Park De Hoge Veluwe is een waardevolle plek in onze provincie. Een plek om te koesteren en een plek om trots op te zijn. Het is een voor de hand liggende opmerking, maar het Kröller-Müller Museum is daarbij werkelijk een plek van internationale allure. De kunstcollecties van Helene Müller, de schilderijen van Van Gogh... We hebben het allemaal binnen onze provinciegrenzen!"

Werken in een monument

Vandaag zijn ze met z'n vieren: Rebecca, Michel, Mark en Jan-Jaap. Het zijn bewoners van zorggroep 's Heeren Loo, een instelling voor mensen met een verstandelijke beperking. We zijn in de Theekoepel, een kleinschalige kiosk bij Jachthuis Sint Hubertus, waar zij onder meer werken.

Jan-Jaap Timmerman

Medewerker Theekoepel

Jan-Jaap wijst aan wat hier wordt verkocht: koffie, thee, frisdrank, gevulde koeken, appeltaart, ijs. Er staat ook een schapje met ansichtkaarten en boekjes over het Jachthuis. Achter de Theekoepel is een klein terras. Op winterse dagen is het heel rustig, maar vlak voor en vlak na een rondleiding in het Jachthuis en op mooie zomerse dagen kan het flink druk zijn. Dat vindt Jan-Jaap het gezelligst: "Dan zijn er veel buitenlandse gasten. Dat is leuk, want dan kan ik mijn Engels oefenen." Soms helpt Jan-Jaap mensen op weg. "Dan vragen ze bijvoorbeeld waar de herten zijn. Nou, dat wijs ik dan aan op de kaart." Jan-Jaap pakt een plattegrond van het Park en wijst de wildobservatieplekken aan. "Soms zie ik zelf ook wel eens een hert, als we heel vroeg in de morgen met het busje hierheen rijden." Jan-Jaap

werkt al acht jaar in de Theekoepel. Hij heeft het hier naar zijn zin. "Het is leuk en gezellig werk. En een interessante plek. Ik weet veel van de geschiedenis."

Echt gekke dingen zijn er in die acht jaar niet gebeurd. "Er is nog nooit iemand in het water gevallen ofzo. Wel eens een mobieltje. En soms als er veel kinderen zijn gaat er wel eens een zwemmen. Nee, dat mag niet. Dat ga ik dan zeggen tegen de ouders of de leraar van die kinderen. Als ze niet luisteren bel ik Kitty, op kantoor. Die stuurt dan de boswachters hierheen." Jan-Jaap moet lachen. "De groene mannen noemen we die! Nou, daar luisteren de kinderen wel naar!"

Restauratie tuinen

Sluitstuk van de restauratie was het restaureren van de tuin- en parkaanleg rondom het Jachthuis, naar het originele ontwerp van onder meer Berlage. Het geheel –Jachthuis en omgeving– ligt er nu weer bij zoals het ten tijde van de aanleg in de periode 1914-1920 was bedoeld.

Paul Thissen

Coördinator Erfgoed en Landschap Provincie Gelderland

De restauratie van het gebouw is grotendeels gefinancierd met rijks-geld, voor de tuinen en de bijgebouwen sprong Provincie Gelderland bij. Paul Thissen (coördinator deelprogramma Erfgoed en Landschap van de provincie) vertelt: “Het Nationale Park De Hoge Veluwe is aangewezen als een ‘Beschermd Buitenplaats’, die status geeft aan dat het gaat om een plek met een grote historische en maatschappelijke waarde. In het geval van het Park is er natuurlijk sprake van een buitencategorie, de maatschappelijke betekenis en de kwaliteit van het erfgoed van het echtpaar Krölller-Müller is bijzonder. Dat geeft ons als overheid, als rijk en als provincie, de opdracht om daar verantwoordelijk mee om te gaan.”

Partnerschap

“Dat betekent dat we vooral in partnerschap met het Park optreden, dat we samen werken aan manieren om dat erfgoed te onderhouden, en om de kwaliteit ervan te verbeteren. Het Park is wat dat betreft voor ons een dankbare partner. Het heeft zelf een zeer gedegen erfgoedvisie opgesteld, met een grondige analyse en een aantal mooie projecten die daaruit voortkomen. Zoals bijvoorbeeld het restaureren van de omgeving van het Jachthuis en de renovatie van het nabijgelegen Dienstgebouw. Die plannen zitten goed in elkaar. We kennen als provincie de wording ervan en we werken dan ook heel concreet mee aan het investeren in de kwaliteit van dat erfgoed. We stellen daarbij vanzelfsprekend eisen. We kijken naar de historische kwaliteit van het oorspronkelijke ontwerp, we letten op de kwaliteit van de uitvoering, we kijken ook naar de eigentijdse inpassing van de herstelopgave. Op al die

vlakken hebben we –ook al vóór dit partnerschap– een hele goede en transparante samenwerking met het Park. Erfgoed, landschap en monumenten zijn gebaat bij een open werkrelatie tussen overheden en –vaak particuliere– eigenaren.”

Onder de stolp?

Omggaan met erfgoed is altijd een lastige opgave. Betekent het bewaren ‘zoals het ooit was’ en er verder niets mee doen? Thissen: “Nee. Zeker niet. Mensen denken vaak bij ‘monument’ dat er niets meer mee mag gebeuren. Maar het is nu juist de uitdaging om te zoeken naar nieuwe functies, nieuwe manieren van benutten of ontsluiten en daarbij óók de kwaliteit van een monument te bewaren. Je kijkt of het past binnen de beschrijving van een monument, je zoekt manieren om te bewaren, maar nieuwe functies kunnen wel degelijk worden toegevoegd. Ze kunnen ook een verrijking betekenen. Het erfgoedbeleid van het Park is daar een goed voorbeeld van. Het plan om het historische Pompgebouw bij de vijver te voorzien van een moderne uitkijktoren bijvoorbeeld. Je kunt met erfgoed en met monumenten zeker eigentijds omgaan, en het aantrekkelijk maken voor gebruikers en bezoekers, zonder dat de historische waarde wordt aangetast. Het is onze taak om daar samen met eigenaren naar op zoek te gaan.”

Ook de tuinen bij Jachthuis Sint Hubertus zijn gerestaureerd →

Parel

“In het geval van Het Nationale Park De Hoge Veluwe is dat extra belangrijk, omdat het erfgoed rechtstreeks raakt aan het verdienmodel van het Park. De combinatie van natuur en cultuur die hier geboden wordt is een enorme publiekstrekker. Jachthuis Sint Hubertus en het Kröller-Müller Museum behoren met Paleis Het Loo tot de grootste attracties op de Veluwe. Het Jachthuis is als ‘totaalkunstwerk’ van Berlage en zijn opvolgers en door het opdrachtgeverschap van Helene Kröller-Müller van nationale waarde. Het gebouw, de inrichting, maar ook de tuinen met de grote vijver, de brug... Het geheel is werkelijk een parel op de Veluwe. Daar moeten we samen goed voor zorgen!”

Een nieuw monument

In Het Nationale Park De Hoge Veluwe zijn veel historische monumenten te vinden. Alleen al de lijst met rijksmonumenten in het Park telt bijna veertig bijzondere objecten, uiteenlopend van complete gebouwen tot een klein grafmonument voor een geliefd hondje. De meeste van deze objecten stammen uit de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw.

Frank Schreve

Voorzitter Raad van Toezicht

Maar er is ook veel eigentijdse architectuur in het Park te zien, zoals de prijswinnende wildobservatieplek Millelamel, het Museonder en de drie entreegebouwtjes.

Aan die eigentijdse monumenten wordt een nieuw monument toegevoegd. Binnenkort, als het aan Frank Schreve ligt: "Dat wordt het nieuwe 'Landhuis van De Hoge Veluwe' in het Centrumgebied van het Park. Er is gekozen voor een landhuis-concept, een huis voor iedereen. De eerste ontwerpen zijn al gemaakt, door de combinatie van architectenbureaus Monadnock en De Zwarte Hond. Het wordt een multifunctioneel gebouw waarin de functies van

het huidige Bezoekerscentrum, de Parkwinkel en het restaurant worden gecombineerd. Het landhuis-concept sluit goed aan bij de sfeer en de uitgangspunten van het Park. Het maakt het Centrumgebied aantrekkelijker voor onze bezoekers en kan een aanwinst worden binnen de rijke architectuurtraditie van Het Nationale Park De Hoge Veluwe.

Het is nog niet bekend wanneer het Centrumgebied onder handen zal worden genomen. Schreve: "Het plan staat of valt met de financiering. Daar hebben we een aantal jaren voor uitgetrokken. Er is in 2014 een aantal succesvolle stappen gezet in de fondsenwerving, we zijn goed op weg. Ik schat dat we nu ruim tien procent van de financiering binnen hebben. Het is in dat opzicht goed om te zien dat de bezoekersaantallen een stijgende lijn vertonen. Het bezoekersaantal in 2014 ligt met 580.000 significant hoger dan het jaar daarvoor, daar zijn we erg blij mee. De inkomsten van betalende bezoekers zijn cruciaal voor een gezonde exploitatie van het Park."

De watertoren

Ruben van Dasler

Bouwkundig adviseur Antea Group

Het gebouwtje had oorspronkelijk inderdaad iets met de waterhuishouding te maken, vertelt Ruben van Dasler: "Het is de onderbouw van een 'Amerikaanse windmolen'. Met die molen werd grondwater opgepompt om de vijvers voor het Jachthuis te vullen." De molen heeft maar kort gewerkt. De vijver blijft tegenwoordig op peil door instromend regenwater. De opbouw werd gesloopt, maar wat te doen met de bijzondere en monumentale onderbouw? Van Dasler: "Helene Kröller-Müller had daar zelf al ideeën over. In één van haar brieven aan Sam van Deventer hebben we het volgende citaat gevonden: 'De vijver houdt goed zijn water, ook zonder de molen, die maar matig functioneert en bij gevolg ook weinig water geeft. De toren is weer eens aangepakt, d.w.z. op het papier. Er is een trap in getee-

kend en een soort omloopje iets lager dan de langwerpige gaten in de ronte, zodat je er uit kan kijken en hem gebruiken bij wijze van hoog 'Sitz.'

Uitkijkpost

Het Nationale Park De Hoge Veluwe speelde al langer met de gedachte om het gebouwtje aantrekkelijker te maken voor de bezoeker. Van Dasler: "Het Park gaat het oude idee van mevrouw Müller nu daadwerkelijk uitvoeren. In het gebouwtje komt een staalconstructie met een wenteltrap. Een omloop zodat er uit de openingen vlak onder het dak uitgekoken kan worden over de natte natuur, de grasvelden en de vijver. Het wordt een uitkijkpost. De vondst van het citaat van mevrouw Müller geeft een goede onderbouwing bij de vergunningaanvraag die we in 2014 voor de aanpassing van het gebouwtje hebben ingediend." De vergunning is inmiddels rond, naar verwachting wordt de nieuwe uitkijkpost in de zomer van 2015 geopend.

Trap naar uitzichtpunt
Pompegebouw

Erfgoed

De Antea Group, voorheen ingenieursbureau Oranjewoud, is betrokken bij alle verbouwingen en nieuwbouwprojecten die in het Park worden uitgevoerd. Van Dasler: "In overleg met het Park kijken we wat de wens is en wat het budget is. Vervolgens zorgen wij voor het totale pakket van de aanbesteding en de uitvoering. Voor de contracten met aannemers en architecten, voor de controle op het werk, alles van begin tot eind en daarna..." Daarnaast is Antea Group verantwoordelijk voor het regulier meerjarige beheer en onderhoud van het vastgoed en de infrastructuur van het Park. Voor monumenten, gebouwen, wegen en fietspaden. Van Dasler: "Als er veel projecten lopen zijn we met een team van drie of vier man toch wel zo'n drie dagen per week fysiek op het Park bezig. We zijn ons voortdurend bewust dat we met erfgoed werken. Bij monumenten moet je een goede balans vinden tussen behoud en vernieuwing. Tussen restaureren en renoveren. Onze eerste insteek is altijd dat we streven naar behoud. Maar je moet ook niet bang zijn om te kiezen voor vernieuwing als dat waarde toevoegt. Zoals het pompegebouwtje, dat krijgt een nieuwe functie die goed past bij de sfeer en de geschiedenis van het Park."

Wonen in een monument

Net ten noorden van Hoenderloo ligt een ensemble van vijf 'dienstwoningen', in de jaren dertig van de vorige eeuw voor het echtpaar Kröller-Müller ontworpen door Alexander Kropholler. De woningen zijn rijksmonumenten, in eigendom van het Park. In één ervan woont Hillegonda Boers. Ze kan de woning nauwkeurig dateren:

Hillegonda Boers-Talens

Bewoner

"Toen we hier in 1975 kwamen wonen was er nog een wasbakje met een koperen kraan in de kelder-kast. Toen dat werd weggehaald kwam het jaartal '1920' aan het licht..."

Architect Kropholler was één van de voormannen van het 'traditionalisme'. De dienstwoningen zijn gebouwd in een historiserende landhuisstijl rond een inmiddels verdwenen pomp (ook wel 'honden-drinkplaats' genoemd). Hillegonda Boers vertelt: "De balken en het hout van vloeren, deuren en kozijnen is –naar men zegt– afkomstig uit het Park. Er is sinds die tijd veel veranderd. De grindweg langs de deur is inmiddels asfalt geworden. De bovengrondse stroomdraden, iedere centimeter bezet met boerenzwaluwen, zijn weg. In nog geen honderd jaar na de bouw is er in de maatschappij al zoveel

veranderd dat je je afvraagt hoe men hier ooit met gezin én logees én pensioengasten heeft kunnen wonen. Wat is ons arsenaal aan 'spullen', die onder het schuine dak moeizaam een plaats vinden, toch uitgebreid! Datzelfde schuine dak geeft echter ook een gevoel van beschutting. Aan de buitenzijde harmonieert het riet met de groene omgeving. Precies zoals de architect bedoeld heeft."

Het wonen in een monument is een bijzondere ervaring. "Je probeert het huis zo origineel mogelijk door te geven aan de volgende beheerders. Toekomstige eigenaren en gebruikers die op hun beurt weer een inspanning leveren om het huis in stand te houden, te onderhouden, bewoonbaar te houden. Het is een solide huis. Wellicht kan het in de verre toekomst, wanneer De Hoge Veluwe misschien wederom geworden is tot natte en droge heide en stuifzand, kunnen vertellen over het vroegere landschap en de leefwijze van de bewoners toentertijd. Een bijzonder huis ...en dat is het."

Renovatie Dienstgebouw

Pieter Siebinga

Directeur Restauratiefonds

In november 2014 is een verbouwing van het Dienstgebouw van start gegaan. In het door Hendrik Berlage ontworpen rijksmonument komt extra kantoorruimte en een modern gastenverblijf voor buitenlandse studenten. De verbouwing is mogelijk door een lening van het Nationaal Restauratiefonds, een financiële dienstverlener die zich richt op monumentenbehoud.

Het Dienstgebouw staat net buiten de hekken aan de noordzijde van het Park, vlakbij Jachthuis Sint Hubertus. In het uit 1917 stammende gebouw waren personeelswoningen gevestigd en het werd onder meer gebruikt als garage en paardenstalling. Het gebouw heeft platte daken en is moderner van stijl dan het Jachthuis, er zijn zowel binnen als buiten veel typische Berlage-elementen te zien. Voor het gebouw staat een wachthuisje voor de nooit aangelegde spoorlijn tussen Apeldoorn en Lunteren. Het Dienstgebouw is al jaren in gebruik door de directie en als kantoor voor Het Nationale Park De Hoge Veluwe. Het is niet vrij toegankelijk voor het publiek. Het werd in 2009 al eens gerenoveerd, bij de huidige verbouwing worden de kantoren uitgebreid en krijgt het gebouw een onderhoudsbeurt.

Zachte lening

De verbouwing wordt voor een belangrijk deel gefinancierd door het Nationaal Restauratiefonds. Dat fonds heeft een aantal doelstellingen, vertelt directeur Pieter Siebinga: "We delen kennis over het verkrijgen en in stand houden van monumenten en zijn betaalloket van subsidies op het gebied van onderhoud en restauratie. Daarnaast hebben we in ons dertigjarig bestaan een groot eigen vermogen opgebouwd. Uit dat vermogen verstrekken we 'zachte' leningen aan eigenaren voor de instandhouding van monumenten. 'Zacht' wil zeggen met een looptijd van (maximaal) dertig jaar en een lage rente (momenteel anderhalf procent). We stellen als voorwaarde dat er een goed exploitatieplan voor het monument is, en dat is bij het Dienstgebouw zeker het geval."

Instandhoudingsuitdaging

Siebinga vervolgt: "Vooral particuliere (private) eigenaren met een instandhoudingsuitdaging van een monumentaal gebouw kunnen veel baat hebben bij zo'n laagrentende lening. De Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe is wat dat betreft het vleesgeworden voorbeeld, het is bij uitstek een particuliere partij met een enorm arsenaal aan monumentale gebouwen en de noodzaak die gebouwen te onderhouden en op een creatieve manier te exploiteren. We zitten graag met het Park om de tafel om daarbij te helpen."

Rood/groen

Het Park is een interessante partner voor het Restauratiefonds. Siebinga: "Deze samenwerking is voor ons een mooi voorbeeld van hoe je 'rood' en 'groen' -monumenten en natuur- kunt laten samenwerken om daaruit inkomsten te genereren. Ik kom altijd enthousiast terug van besprekingen met de directie van het Park. Ik kom op ideeën, het exploitatiemodel en het initiatief van het Park kunnen voor andere particuliere eigenaren van natuurparken of landgoederen als voorbeeld dienen. Al is het Park in de combinatie 'rood-groen' natuurlijk wel uitzonderlijk. Het is één van de mooiste plekjes van Nederland, de weidsheid, de heide, de bossen...

En dan vind je er van die prachtige Berlage-gebouwen en andere monumenten."

Werken in een monument

Ze is de stem van het Park. Kitty Knier werkt al sinds 2000 bij de receptie van Het Nationale Park De Hoge Veluwe, gevestigd in het Dienstgebouw, net buiten de rasters van het Park. Ze werkt op een plek met geschiedenis. Kitty: "Het is een ontwerp van Berlage, gebouwd in dezelfde tijd als Jachthuis Sint Hubertus.

Kitty Knier

Medewerker receptie Dienstgebouw

Er waren dienstwoningen in gevestigd. Er was een garage en er stond een stroomgenerator voor het Jachthuis. Op het plekje waar ik nu werk, vlak achter de nieuwe ingang, stonden ooit de paarden van mevrouw Kröller-Müller... Het hooi lag op zolder." Het Dienstgebouw is een aantal keren verbouwd. In 2009 bracht een renovatie door Quist Wintermans Architecten weer veel oude details terug. Kitty: "Dat is echt heel mooi gedaan. Er is een goede balans gevonden tussen de mooie karakteristieke uitstraling van het gebouw en moderne functionaliteit. Het is een fijne plek om te werken. Een bijzondere plek. Ik leg graag aan bezoekers uit wat dit voor gebouw was. Dan vertel ik dat in de kantine vroeger de koetsjes van het echtpaar Kröller-Müller stonden

en ik wijs op details als de afgekante hoekstenen en de geglazuurde bakstenen, typisch voor Berlage. Ik hou zelf erg van die stijl."

Kitty werkt niet alleen in een monument, ze woont sinds kort samen met Wim in een oude boerderij van het Park, vlakbij de Vijf Woningen ten noorden van Hoenderloo. "Ik ben erg verbonden met het Park" zegt ze. Die verbondenheid gaat verder dan wonen en werken: "De opa van mijn kinderen heeft vroeger voor de Kröller-Müllers gewerkt, als tuinman bij het Jachthuis. Hij is geboren op De Bunt, een kleine enclave die in het begin van de vorige eeuw door Anton Kröller is opgekocht. Een van zijn oudste herinneringen was de ontruiming van die huisjes in 1914, toen ze met hun gehele huisraad op een platte kar moesten vertrekken en in Hoenderloo zijn gaan wonen. De huisjes op De Bunt zijn daarna gesloopt. Toen De Hoge Veluwe in 1935 een Nationaal Park werd is hij portier geworden. Zijn kleinzoon –mijn oudste zoon– werkt nu ook als portier bij het Park. En zo ben ik in 1997 zelf ook begonnen. Het Park, het is een plek vol met dit soort geschiedenissen en herinneringen!"

Het moderne mecenaat

Het Prins Bernhard Cultuurfonds steunt met giften, opdrachten, prijzen en studiebeurzen al decennialang cultuur, natuur en wetenschap in Nederland en soms ook daarbuiten. Per jaar krijgen zo'n 3.500 projecten geld van het fonds, in 2014 voor een totaalbedrag van ruim dertig miljoen euro. Ook projecten in Het Nationale Park De Hoge Veluwe worden regelmatig gesteund.

Adriana Esmeijer

Directeur/bestuurder Prins Bernhard Cultuurfonds

De directeur/bestuurder van het fonds, Adriana Esmeijer, vertelt: "We zijn onder meer betrokken bij het opknappen van het pomphuisje en bij de restauratie van de tuinen en het park rond Jachthuis Sint Hubertus. We richten ons als fonds op alle terreinen van de cultuur –muziek, beeldende kunst, natuur, geschiedenis– en dus ook op monumenten en op historische buitenplaatsen. Jachthuis Sint Hubertus en de tuinaanleg en bijgebouwen hebben een grote ensemblewaarde. We willen graag bijdragen om dat geheel te restaureren en onderhouden."

Welwillend

Esmeijer gaat verder: "De historische buitenplaats Jachthuis Sint Hubertus is voor ons een prestigeproject. De combinatie van gebouwen met natuur en parkaanleg en de samenhang met de historische collectie is uniek voor ons land." Het Prins Bernhard Cultuurfonds stelt wel een voorwaarde voor honorerings van een projectaanvraag: "Het geheel moet uiteindelijk voor een breed publiek toegankelijk zijn. Het publiek moet de mogelijkheid hebben om de cultuur die we steunen ook werkelijk te zien en te beleven. Dat is in dit geval geen probleem. We zijn over het algemeen zeer welwillend over de aanvragen van het Park."

Mecenaat

Veel van de fondsen van het Prins Bernhard Cultuurfonds komen uit private schenkingen en legaten. Een deel daarvan is 'geoomerkt' voor speciale projecten. Esmeijer: "In het geval van onze bijdrage aan het Park zijn er een aantal zogenoemde 'CultuurFondsen op Naam' betrokken. We nodigen de mensen die bij dergelijke fondsen zijn betrokken –zeg maar de mecenasen van deze tijd– ook altijd uit voor openingen en bezichtigingen. Betrokkenheid is voor ons werk heel belangrijk: dat schept een band en leidt vaak tot meer schenkingen."

Graven

Adriana Esmeijer bezoekt uit hoofde van haar functie vaak het Park. Maar ze is ook vaak als 'gewoon' bezoeker in het Park te vinden: "Ik ben fan van het Park, en dan vooral van het Kröller-Müller Museum. De beeldentuin is natuurlijk prachtig. Ik maak regelmatig de wandeling rond het centrumgebied, langs de graven van Anton en Helene, een mooie verstilde plek met een prachtig uitzicht. Het Park is echt nationaal erfgoed, je moet er als Nederlander natuurlijk éénmaal in je leven geweest zijn, en liever vaker!"

Wonen in een monument

Ton Borst

Voormalig jachtopzichter

Aan de noordkant van het Park staan twee houten 'dienstwoningen' uit 1920-1921. De huisjes staan aan de Apeldoornseweg net buiten de rasters van Het Nationale Park De Hoge Veluwe. De huisjes zijn rijksmonumenten, ze zijn ontworpen door de Belgische architect Henry van de Velde in opdracht van het echtpaar Kröller-Müller.

Van de Velde zou later het Kröller-Müller Museum ontwerpen. De twee kleine houten huisjes zijn in eigendom van het Park en worden bewoond door twee oud-werknemers en hun partners. Een van de bewoners, voormalig jachtopzichter Ton Borst, vertelt: "We wonen hier nu 13 jaar. We hebben alles gelaten zoals het was. Er zit bijvoorbeeld nog enkel glas in de ramen. Dat is handgetrokken, helemaal bobbelig. Maar dat is precies de charme van het huisje, zulke details. Een rieten dak, schoorsteentjes, een mooie schouw... We hebben een houtkachel, dus het is best comfortabel wonen. We leven niet in de middeleeuwen! Er is CV aangelegd, een badkamer,

verder is alles nog origineel. Ik heb vroeger in een flatje gewoond in het westen van het land, mijn kinderen wonen daar nu nog. Als mijn meisje en ik daar op visite zijn geweest dan zeggen we altijd tegen elkaar: 'Hoe hou je het daar uit!'. En dan rijden we hier de oprijlaan van ons eigen landgoedje op en dan roepen we: 'We zitten hier in de hemel!'. Ja, het is een paradijsje, echt hartstikke mooi. Ik geef het wonen hier een dikke negen en we hopen hier nog tot ons honderdste levensjaar te mogen blijven!"

Beeldentuin nieuw rijksmonument

In het hart van Het Nationale Park De Hoge Veluwe ligt het Kröller-Müller Museum met een wereldvermaarde collectie moderne kunst en een grote beeldentuin. Het is het drukst bezochte kunstmuseum van Nederland buiten de Randstad. Met de aanleg van de beeldentuin werd in 1961 begonnen en de tuin breidt nog steeds uit. Het oudste deel is onlangs uitgeroepen tot rijksmonument.

Lisette Pelsers

Directeur Kröller-Müller Museum

Directeur Lisette Pelsers van het Kröller-Müller Museum zegt daarover: "Die status van 'rijksmonument' is voor ons een erkenning van de hoge kwaliteit en de nationale betekenis van de beeldentuin. Het bevestigt het belang van zorgvuldig behoud en onderhoud. We beheren als museum een rijkscollectie. De beelden in de tuin, de architectuur van de paviljoens, de tuinaanleg en tuinarchitectuur maken daar onderdeel van uit. Die status betekent overigens niet dat je niets meer mag doen. We zoeken de aansluiting met de actualiteit door moderne beelden en eigentijdse kunstwerken aan de tuin toe te voegen. Maar voor het oude deel, naar een ontwerp van landschapsarchitect Jan Bijhouwer, zijn onze ingrepen vooral gericht op behoud."

Paradijs

Pelsers volgde in 2011 Evert van Straaten op als directeur. Die laatste noemde de beeldentuin ooit 'een paradijs'. Sluit Pelsers zich daarbij aan? "Ik begrijp wat hij daarmee bedoelde. Als bezoeker heb je die ervaring zeker. De natuur, de ervaring van het Park, het raster en de slagbomen die je doorgaat: het draagt bij aan de ervaring van een bezoek aan een omsloten gebied, buiten de drukte en de hectiek van de maatschappij. Ik vind dat een belangrijke kwaliteit van het museum en van onze beeldentuin. Ons museale aanbod is in dat opzicht –het woord is een cliché, maar het klopt natuurlijk wel– werkelijk uniek. De ervaring van het geheel is daarbij van wezenlijk belang. Het geheel van kunst, architectuur en natuur. Het geheel van Park en museum.

De natuur in de beeldentuin is een onmisbare component voor de bezoeker om te genieten van onze beelden en kunstwerken.”

Bewezen kwaliteit

Is het niet een tegenspraak, een monumentenstatus voor een museum voor moderne kunst? Pelsers: “Nee. Het is onze taak om de basiscollectie te onderhouden en te ontsluiten. Maar het is óók onze opdracht –zoals voor ieder museum– om een reflectie te geven op de eigen tijd. Dat doen we met ons tentoonstellingsbeleid en met ons aankoopbeleid. Naast de enorm rijke basiscollectie uit de beginperiode zijn we steeds blijven aankopen en verwerven. Daarmee heeft de collectie steeds een hoog niveau gehouden. We zijn natuurlijk geen ‘eerste-lijnsinstelling’. We hebben een collectie met een grote bewezen reputatie op het gebied van ‘klassieke’ moderne kunst. En daardoor ligt de lat voor nieuwe eigentijdse aankopen ook heel hoog. Het past niet bij onze rol om aanstormende talenten te signaleren, we zoeken naar bewezen kwaliteit die onze collectie kan aanvullen en versterken. Kunst die eerst door het filter van de tijd is gegaan.”

Marketingbeleid

2014 was een goed jaar voor het Kröller-Müller Museum. Van de 580.000 bezoekers aan het Park bezochten 325.000 mensen ook het museum. Pelsers: "Een geweldig jaar voor ons, we kijken er met veel tevredenheid op terug. Het komt vooral door de grote Seurat-tentoonstelling. Die heeft ons zowel vakinhoudelijk als marketingtechnisch veel gebracht. Dat is helaas niet ieder jaar haalbaar, al streven we daar wel naar. 2015 is een herdenkingsjaar rond Van Gogh, daar verwachten we ook veel van. Van Gogh is een sterk merk en een echte publiekstrekker. Van de Seurat-tentoonstelling hebben we veel geleerd. Het is goed om te zien dat ook bezoekers uit landen verder weg dan België en Duitsland ons weten te vinden. We hebben mensen gezien uit Frankrijk, Italië... Met het Park voeren we deels een gezamenlijk marketingbeleid om ook over de grenzen publiek te bereiken. Overal waar we als museum komen verkopen we het Park mee. Zoals bijvoorbeeld bij de grote persconferenties in Frankrijk met Seurat. De ligging in het Park, dat is voor ons een USP! Een unique sellingpoint!" Pelsers somt op: "Onze collectie, het verhaal van het echtpaar Kröller-Müller, het werk van Van Gogh, de beeldentuin, de setting in de natuur... De combinatie is onweerstaanbaar."

'Jardin d'email' van Jean Dubuffet →

Bezoekersaantallen

Het Nationale Park De Hoge Veluwe werd in 2014 bezocht door 581.876 betalende bezoekers. Een stijging ten opzichte van 2013, toen 516.456 mensen het Park bezochten. In 2012 kwam het bezoekersaantal uit op 496.643, in 2011 op 525.631 en in 2010 op 505.667. Voor het jaar 2014 was het aantal bezoekers begroot op 515.000. Voor de overige jaren was dit 500.000 per jaar. Het Kröller-Müller Museum telde in 2014 325.713 betalende bezoekers. In 2013 was dit 286.786.

Er werden in 2014 15.043 Beschermerskaarten (jaarkaarten) voor het Park verkocht, iets meer dan in 2013 (14.443). Het Bezoekerscentrum werd door 341.061 mensen bezocht (2013 321.214). Hiervan liepen er 183.109 (2013 175.825) door naar het Museonder.

Jachthuis Sint Hubertus werd 28.151 keer bezocht. In 2013 was dit 10.632. Vanaf 27 augustus 2012 was het Jachthuis gesloten in verband met de restauratie. De restauratie heeft tot en met 30 september 2013 geduurd. Op de natuurcamping van De Hoge Veluwe werd 13.666 keer overnacht. In 2013 was dit 12.644.

Exploitatierkening (x 1.000 in euro's)

	2014	2013
BATEN	Werkelijk	Werkelijk
Entreegelden	4.984	4.137
Huren en pachten	437	475
Vergoeding KMM	227	221
Arrangementen	47	63
Diverse baten	1.349	756
	7.044	5.652
LASTEN		
Personeelskosten	2.955	2.704
Diverse directe kosten	2.151	1.858
Arrangementen	19	35
Algemene kosten	419	352
Geldmiddelen	17	16
Afschrijvingen	859	963
	6.420	5.928
EXPLOITATIERESULTAAT		
Bijzondere baten en lasten	624	-276
	-484	737
RESULTAAT	140	461

Balans per 31 december (in euro's/voor bestemming van het resultaat)

	2014	2013
ACTIVA		
VASTE ACTIVA		
Materiële vaste activa	10.715.550	10.412.147
VLOTTENDE ACTIVA		
Voorraden	139.011	34.879
Vorderingen op korte termijn	1.422.765	2.253.586
Geldmiddelen	1.163.788	50.910
	<u>2.725.564</u>	<u>2.339.375</u>
TOTAAL ACTIVA	13.441.114	12.751.522
PASSIVA		
EIGEN VERMOGEN		
Algemene reserve	6.391.763	6.175.650
Onverdeeld resultaat	139.945	461.113
Bestemmingsreserve automatisering	245.000	0
Reserve herwaardering	3.446.450	3.446.450
	<u>10.223.158</u>	<u>10.083.213</u>
VOORZIENINGEN	644.405	646.170
KORTE TERMIJN VERPLICHTINGEN EN OVERLOPENDE PASSIVA	2.573.551	2.022.139
TOTAAL PASSIVA	13.441.114	12.751.522

Het exploitatieresultaat bedraagt 624.000 euro. Na mutatie van de bijzondere baten en lasten ad 484.000 euro is het eindresultaat 140.000 euro positief. De bijzondere baten hebben betrekking op de opbrengst (€ 3.000,-) van een perceel grond buiten het Park ten behoeve van nutsvoorzieningen. De bijzondere lasten bestaan uit éénmalige kosten (€ 245.000,-) voor automatisering en plankosten (€ 242.000,-) voor toekomstige aanpassingen van de Parkingangen. Er is door Ernst & Young Accountants LLP een goedkeurende verklaring van de onafhankelijke accountant afgegeven.

Ten opzichte van 2013 is het exploitatieresultaat toegenomen met 900.000 euro, van 276.000 euro negatief tot 624.000 euro positief. Deze toename is met name ontstaan door:

	€
- meer entreegelden door meer bezoekers en prijsstijging	847.000
- minder opbrengst van huren en pachten door lagere opbrengst verhuur van grond voor zendmasten in verband met een nabetaling van meerdere jaren in 2013	- 38.000
- toename van de diverse baten door een toename van de opbrengst natuurbeheer, natuurbeheersubsidie, Jachthuis Sint Hubertus en Stichting Faciliteiten	593.000
- een toename van de personeelskosten door meer inzet van uitzendkrachten, hogere pensioenlasten en overige personeelskosten	- 251.000
- een toename van de diverse directe kosten door meer kosten voor natuurbeheer in verband met de verhoogde subsidie	- 293.000
- een toename van de algemene kosten door meer kosten voor adviseurs en een lagere doorbelasting van de kosten naar Stichting Hoge Veluwe Fonds	- 67.000
- een afname van de afschrijvingen door een extra afboeking in 2013 van de automatisering	104.000
- overig per saldo	5.000
	900.000

Management Team

S.E. baron van Voorst tot Voorst
 directeur/bestuurder
H. Beukhof
 hoofd Stafdiensten/adjunct-directeur
 ing. J.R.K. Leidekker
 hoofd Bedrijfsvoering
 mevrouw M.M. Kokke MBA
 hoofd Bezoekersmanagement

Raad van Toezicht

F.H. Schreve voorzitter
 mr. H.D. Tjeenk Willink vicevoorzitter
 mr. H.Th.E.M. Rottinghuis
 prof. dr. ir. Th. Spek
 generaal bd. P.J.M. van Uhm
 mevrouw drs. A.M. Fentener van Vlissingen

Raad van Advies

mr. G.J. de Graaf voorzitter
 jhr. mr. H.W.L. de Beaufort
 voorzitter Raad van Beheer Kroondomein Het Loo
 drs. J.C.G.M. Berends MPA
 burgemeester gemeente Apeldoorn
 drs. F.J. van Bruggen
 hoofd-directeur ANWB
 mr. H.J.E. Bruins Slot
 voorzitter Raad van Toezicht Geldersch
 Landschap & Kasteelen
 drs. M.R.P.M. Camps
 Secretaris-generaal Ministerie Economische Zaken
 C.G. Cornielje
 Commissaris der Koning van de provincie Gelderland

drs. O.O. Gorter
 voorzitter Vereniging Gelijkberechting Grondbezitters
 ir. J.J. Helder
 voorzitter Federatie Particulier Grondbezit
 (tot 1 juli 2014)
 drs. A.P.J.M. van Hooff
 directeur Burgers' Zoo
 drs. P.H.A.M. Huijts
 Secretaris-generaal Ministerie van Algemene Zaken
 (vanaf 1 juli 2014)
 ir. C.M. Jaski
 voorzitter Raad van Bestuur Grontmij NV
 drs. H.J. Kaiser
 burgemeester gemeente Arnhem
 C. van der Knaap
 burgemeester gemeente Ede
 prof. dr. M.J.J.A.A. Korthals
 emeritus hoogleraar Toegepaste Filosofie
 drs. W.J. Kuijken
 Deltacommissaris
 mevrouw drs. K.H. Ollongren
 Secretaris-Generaal Ministerie van Algemene Zaken
 (tot 1 juli 2014)
 mr. S.A. Reinink
 directeur Het Koninklijk Concertgebouw NV
 R.C. Robbertsen
 voorzitter Federatie Particulier Grondbezit
 (vanaf 1 juli 2014)
 J.G. Trapman RA
 voorzitter Ver. Vrienden van De Hoge Veluwe
 mr. H.E.M. Vrolijk
 jurist

Adviescommissie Natuurbeheer

prof. dr. G.J. Borger
 voorzitter en Emeritus Hoogleraar, Afdeling
 Geografie, Planologie en Internationale
 Ontwikkelingsstudies UVA (Universiteit van
 Amsterdam)
 J. de Beer
 coördinator faunawerkgroep
 S. Klingen
 bosdeskundige adviesbureau Klingen Bomen
 mevrouw prof. dr. F. Ohl
 hoogleraar Dierwelzijn & Proefdierkunde
 dr. ir. J. den Ouden
 ass. prof. OW boscologie en bosbeheer WUR
 prof. dr. J.H.J. Schaminee
 Hoogleraar afdeling Natuurbeheer en
 plantencologie
 N. Visser
 coördinator florawerkgroep

Hoge Veluwe Fonds

mr. C.J.A. van Lede voorzitter
 J.R.N. Nieuwerker
 F.H. Schreve
 drs. D.P.M. Verbeek
 S.E. baron van Voorst tot Voorst

- Uitgave: Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe
Marketing & Communicatie
www.hogeveluwe.nl
receptie@hogeveluwe.nl
Apeldoornseweg 250, 7351 TA Hoenderloo
- Tekst: Richard Derks, Arnhem; www.hetverreosten.nl
- Fotografie: Het Nationale Park De Hoge Veluwe, Kröller-Müller Museum,
Rijksgebouwendienst, R. Acket, J. Bartelsman, A. de Haan, W. Herfst,
N. de Jong, C. van Lier, P. Leuthoff sr en P. Lous
- Vormgeving: Maarten Blankenberg BNO, Hemmen; www.blankenbergdesign.nl
- Drukwerk: Drukkerij Dijkgraaf-Rijsdorp B.V. Apeldoorn; www.dijkgraaf.nl

www.hogeveluwe.nl